

כוחו של מנהיג ומחנך

הרב יצחק חן

א. תפקיד הרב בקהילה

ב. הכלה בדברי רבותינו

ג. השפעת התלמיד על שאר התלמידים

ד. סיכום

שאלה שכל מי שנמצא בעמדת השפעה תורנית או חינוכית מתמודד עמה היא: מה הגבול אשר, כרב קהילה או מחנך, עד אליו אפשר לוותר או להעלים עין מהתנהגות שאינה הולמת בתוך החברה שבה הוא נמצא?

א. תפקיד הרב בקהילה

לאור המעשה שעשה פינחס בשיטים מתעוררת קושיה גדולה: מדוע לא קיבל פינחס את ההנהגה על עם ישראל? הרי המעשה השיב את חמתו של הקב"ה מעל בני ישראל ובכך מנע מגפה גדולה יותר בעם ישראל! מטבע הדברים אין ראוי ממנו להיות מנהיג עם ישראל.

התשובה היא שיש הבדל בין מעשה של קנאת ה' שצריך לעשות כצו השעה, לבין הנהגה של העם. בדברי רבותינו ז"ל מבואר שהקנאות וההתגרות ברשעים טובות רק לעיתים רחוקות, כדבר היוצא מן הכלל, ואין ראוי להשתמש בהן הרבה, כי אליבא דאמת זו מידה רעה. על הרב המנהיג ומורה העם להתהלך במתינות באהבה ובריצוי עם כל אדם. ההנהגה העיקרית היא דרך השלום.

על הפסוק: "יפקד ה' אלהי הרוחת לכל בשר איש על העדה" מבואר במדרש: "כשם שאין פרצופותיהן שוות זו לזו, כך אין דעתם שוות זו לזו, אלא כל אחד יש לו דעה בפני עצמו, בבקשה ממך מנה עליהם מנהיג שיהיה סובלם כל אחד ואחד לפי דעתו".

הרי שמנהיג צריך להיות סבלן גדול, וזהו שאמרו רבותינו על הפסוק "אלופינו מסבליים אין פרץ ואין יוצאת": "בשעה שהגדולים סובלים את הקטנים אין פרץ של גלות".

לרב קהילה יש תמיד שאיפה לדעת לקבל את דעותיהם של כל הסובבים, ולשאוף למצוא את המענה ההלכתי הנכון והמתאים. אין הכוונה לתת תשובה הלכתית שמתאימה למאן דהו כדי לרצותו, אלא שגם בזה דרושה סייעתא דשמיא גדולה מאוד.

דוגמה לכך מצאתי בתשובה מעניינת שענה הרב עמרם בורביע זצ"ל, רבה של פתח תקווה בשנות השישים: חבר בחברה קדישא שעושה את עבודתו נאמנה במשך שנים רבות, קמו עליו מספר מערערים בטענה שאינו ראוי להיות משמש בקודש, מכיוון שהוא מתגלח בימי ספירת העומר (אך מקפיד שלא להתגלח בימי חול המועד וכן בשבוע שחל בו תשעה באב). האם יש ממש בדבריהם ויכולים להעבירו מתפקידו? הרב עובדיה הדאיה פסק שאינם יכולים להעבירו מתפקידו ממספר טעמים.

הרב בורביע מוסיף ומביא את דברי הרמב"ם שאין מורידים אדם מקדושתו, מסנהדרין גדולה ועד חזן בית כנסת, אלא אם כן עבר עבירה בפרהסייה. כך גם רב קהילה שבא להעביר חבר מתפקידו בקהילה צריך לעשות זאת בכובד ראש, וללבן את כל הדברים עד תומם.

בתוך מערכת החינוך הדברים מורכבים יותר. כשצריך להוציא תלמיד מחוץ למסגרת, הדבר נוגע לדיני נפשות. לאחר זמן מצאתי התייחסות לדבר מפי הרב נריה זצ"ל:

מספר הרב ברוך פרייזן ר"מ בישיבת בני עקיבא כפר הרא"ה ששאלו את הרב נריה זצ"ל מה משפטו של תלמיד עם קשיים חינוכיים האם יכול להמשיך וללמוד בשיבה. הרב ענה: ברגע שאותו תלמיד הופך להיות מחנך בדרך שלו ויש כאן השפעה חינוכית לסובבים אותו, בסופו של דבר התוצאה "היפרד נא מעלי". הרב נריה שהיה רואה מידות כגון ליצנות או ציניות היה רואה בזה מקור גדול מאוד שמשפיע ולכן אין מניעה אלא להוציא אותו מחוץ למסגרת.

ב. הכלה בדברי רבותינו

לאור הדברים ננסה להציע פתרון שיכול לתת מענה לרוב הלבטים אשר מתעוררים במקרים של תלמיד אשר מקלקל את הסביבה הלימודית. כבר בתנ"ך מוצאים את התמודדותם של רבותינו בעניין חינוך הילדים במקרה של משפיע לרעה.

דבר נוסף שיש לזכור בחינוך התלמידים הוא שלכל ילד יש התאמה אישית, ולכן כל הכוח החינוכי צריך להיות מותאם לאותו ילד. חז"ל תיארו זאת: "חֲנֹךְ לְנֶעֶר עַל פִּי דַרְכּוֹ גַם כִּי יִזְקֶינָה לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה" – אם ברצונך לחנך תלמיד, עליך לבחון מה היא הדרך המתאימה לו.

הגאון מווילנא מסביר את הפסוק במשלי, שכל אחד יש לו דרך ואסור לבוא ולנסות ולשבור את הדרך של הנער משום שזה מזל שבו הוא נולד. למשל, נער בעל כישורים נרחבים למשחק, צריך לדעת כיצד לנתב את הכוחות שלו למקום הנכון, שאם לא עלולה הכיתה להיות הבמה...

נביא מספר דוגמאות מהתנ"ך לדילמות אשר עומדות בפני מחנך.

1. אברהם ולוט

וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל לוֹט אֵל נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֶיךָ וּבֵין רְעִי וּבֵין רְעִיךָ כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אָנַחְנוּ. הֲלֹא כָל הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הִפְרָד נָא מֵעָלַי אִם הִשְׂמַאל וְאִמְנָה וְאִם הַיְמִין וְאִשְׁמָאֵלָה.

התורה מתארת שבחרן אברהם היה מגייר את האנשים ושרה מגיירת נשים, כולם באו אחריהם אל ארץ ישראל. אין ספק שנדרשו מהם כוחות רבים להכיל ולכבד כל אחד ואחד.

והנה, לוט אשר קרוב יותר אל אברהם מהאחרים, אין אברהם מצליח לקבל את תפיסת חייו ומבקש ממנו להיפרד זה מזה?

מדוע לא הצליח אברהם, המגייר הגדול, להשפיע על אחיינו לוט?

אור החיים כותב:

עוד ירצה כי להיותם אחים אין לוט ולא רועיו מתנהגים בכבוד הצריך לאברהם בחושבם כי אין הפרש מה שאין כן אם היו אברהם ולוט בלתי קרובים היו נוהגים כבוד באברהם לצד רוממות כבודו אשר גדלו אלהים.

מדברי אור החיים הקדוש ניקח יסוד בחינוך: אברהם אבינו מבין שלוט אינו מבין את המעמד שבו הוא נמצא. לוט אינו יכול לתת לאברהם אבינו את הכבוד הראוי, לא במזיד, אלא כך לוט מבין את הדברים. על לוט לעבור שלב מסוים של פרידה מאברהם, ולבסוף יבין את רוממותו.

לפעמים מוצאים זאת בתלמיד, אשר נמצא בקרבת אנשים אשר קשורים אליו – קשרי משפחה, חברים של ההורים וכו' – אינו יודע להעריך נכון את המעמד של כל אחד. הסיכוי שתהיה אפשרות להכיל את אותו תלמיד ולסייע לו קלוש מאוד, ולכן "הפרד נא מעלי" – יש צורך בריחוק מהכיתה, ואולי אפילו להעבירו למורה אחר או מקום אחר.

2. אברהם וישמעאל

וַתָּרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הָגֵר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצְחָק. וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם
 גֵּרְשָׁה הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאֵמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק.
 חז"ל מונים את גירוש הגר וישמעאל כאחד מעשרת הניסיונות שנתנסה אברהם אבינו.
 בדברי חז"ל מוצאים את סיבת גירוש הגר וישמעאל. יש אומרים שהיה צד נשים
 ומענה אותן, יש אומרים שהיה עובד עבודה זרה, ויש אומרים שהיה שופך דמים.
 אם כן, יש לנו לשאול מדוע אברהם מצטער על גירושם, הרי אין קלקול גדול
 מעבודה זרה?
 על כך עונה המדרש:

"וירע הדבר מאד בעיני אברהם", הדא הוא דכתיב (ישעיה לג) "עוצם עיניו
 מראות ברע".

רד"ק מסביר: "עוצם עיניו מראות ברע – אינו רוצה לראות בשום רע שבעולם".
 אברהם אבינו מאמין ומקווה, אף שרואה את מצבו של ישמעאל, שבזכות החינוך
 שמעניק לכל הסובבים אותו גם בנו ישמעאל יושפע.
 באותה הדרך החינוכית של אברהם המשיך יצחק בנו. יצחק אהב את עשו. אין הכוונה
 שלא אהב את יעקב. אדרבה, יצחק ידע את מעלותיו של יעקב שיכול להתמודד
 ולהצליח, ועשו לא יוכל לקלקלו. מי שצריך חוס ואהבה יתרה והכלה הוא עשו,
 שרק כך הדברים ישפיעו עליו ולא בדרך אחרת.
 אך עיון בסיפורי החינוך אשר מופיעים בתורה מעלה שהכלה נמצאת בעיקר במקרים
 פרטיים, ואילו במקרה אשר יכול להשפיע על הכלל, מוצאים פחות הכלה.

- שמעון ולוי – "בְּסֹדֶם אֶל תָּבֵא נַפְשֵׁי". יעקב אבינו מסרב להשאיר את שמעון
 ולוי יחדיו. שילובם יחדיו, יודע יעקב, יביא צרות.
- מצורעים – דיבור לשון הרע מצריך להוציא את האדם מחוץ למחנה. לדיבור
 השפעה אשר מקלקלת את כל החברה אשר נמצאת סביב מדבר לשון הרע.
 לכן אין צד להבין את המצורע או לנסות לוותר לו.

ג. השפעת התלמיד על שאר התלמידים

פוסקי דורנו דנו באריכות כיצד יש להכיל את התלמיד המפריע והמזיק. נפתח בסיפורו של אלישע ותלמידו גחזי.

במספר הפעמים הבודדות שגחזי מופיע בספר מלכים, הוא אינו מציית לדברי רבו כלל. בחז"ל מוצאים דוגמה מאלפת מהתנהגותו של גחזי, אשר משפיעה על חבריו, לחינוך בדורנו:

כאשר גורש גחזי מלפני אלישע אז רבו התלמידים כי גחזי היה רע להם והיו רבים יראים לבא לפני אלישע מפני רעת גחזי שהיה דוחה אותם וכשנפרד גחזי ממנו רבו התלמידים עד שצר המקום להם שהיו יושבים בו מתחלה.

אילו היה גחזי נשאר, לא היו מספיק תלמידים שלומדים. ההשלכה הייתה אדירה. אך ברגע שסולק מבית מדרשו של אלישע פרחה התורה בישראל. מקרה כזה מחזק מאוד את הדרך של התלמיד המקלקל ומזיק, לבוא באחת ולהוציאו מבית הספר.

הרב פיינשטיין מחלק לשני חלקים:

ראשית, חובה עלינו להכיל את התלמיד:

צריכים להחזיקו ולהתגלגל עמו, אולי יתחיל לשמוע ולהיטיב דרכו, ובכל אופן השהייה איזה שנים בישיבה בקרב מורים יראי ה' ובקרב חברים המקשיבים למורים ודאי תשפיע גם עליו, לכל הפחות במקצת, על כל ימי חייו.

אמנם דבר זה מטיל מעמסה אדירה על כתפיהם של המחנכים, אך אומר הרב פיינשטיין, מכיוון שצריך להיות עמל במצוות, כך צריך גם בחינוך.

אולם אם התלמיד מזיק, אין ברירה אלא להוציאו מתוך בית המדרש (וזה לאחר שנמדד הדבר בכובד ראש, משום שיש בזה דיני נפשות).

לעומת זאת, דעת החזון איש מחמירה מאוד בהוצאת תלמיד ממסגרת הלימודים.

המחמירים שצריך להוציא תלמיד אשר מזיק, טוענים: "תועלת הרבים דוחה את תועלת היחיד" (הגרמ"מ שניאורסון, האדמו"ר מחב"ד). לעומתם, המחמירים שלא להוציא את התלמיד טוענים שכל תלמיד הוא פרט, שהוא כלל שלם (חזון איש).

ד. סיכום

- א. לכל תלמיד ותלמיד ישנה הדרך שלו שבה הוא יכול להצליח.
- ב. אף שיש קשיים בהתנהגותו של התלמיד, חובה על המחנך להכילו (גם אם הדבר דורש מאמץ קיצוני, כגון יצחק ועשו).
- ג. אם אין ברירה והתלמיד אינו מבין את הנזק האדיר שהוא גורם בהתנהגותו כלפי חבריו, יש להוציאו מבית הספר.
- ראוי לציין שעדיף להגיע למצב שהתלמיד עוזב מרצונו. במקרה כזה ירצה הנער להוכיח לעצמו ולכולם שהוא יכול להשתפר ולהצליח.